

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Ingrid Thimfors

Omfattningen av materiell processledning i dispositiva tvistemål

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Lotta Maunsbach

Termin: VT 2014

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
1 INLEDNING	3
1.1 Bakgrund	3
1.2 Syfte och frågeställningar	3
1.3 Avgränsningar	4
1.4 Metod	5
1.5 Material och forskningsläge	6
1.6 Disposition	7
2 ALLMÄNT OM MATERIELL PROCESSLEDNING	8
2.1 Lagtext	8
2.2 Allmänt om omfattningen	8
2.3 Bakgrund till nuvarande bestämmelser	10
3 NÄRMARE OM OMFATTNINGEN	12
3.1 Inledning	12
3.2 Ändamålen med materiell processledning	13
3.3 Utgångspunkter för den materiella processledningens omfattning	14
3.4 Betydelse av juridiskt biträde	16
3.5 Begränsande av processmaterialet	20
3.6 Förtydligande av processmaterialet	21
3.7 Berikande av processmaterialet	23
3.8 Bestämmelsernas utformning	26
4 SLUTSATSER	29
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	31

Summary

A Swedish court by law is required to make sure that every case is sufficiently investigated. This requirement applies throughout the trial and in all instances. My purpose with this paper is to determine the extent of this requirement in cases amenable to out-of-court settlement and to establish which circumstances should apply in individual cases.

The extent of the court's investigation should be determined by the basis of such an investigation, which is to explore the parties' intentions, to protect a party from loss of rights due to ignorance or oversight and to ensure the concentration of the main hearing. The parties' right to dispose their trial and the requirement of the impartiality of the court are also of importance.

The court has to consider the circumstances in the individual case. In principle, but not in practice, it is not of relevance whether a legal counsel represents a party. The amount at stake is of little significance. However, it is of importance whether mandatory rules are applicable. In such a case the demand on activity from the court increases.

The court has a far-going obligation to reduce the case by rejecting unnecessary circumstances and evidence and to clarify the parties' positions. Regarding enrichment of circumstances and evidence the court needs to be very cautious. Only in more obvious situations, the court should propose a party to enrich the case.

The investigations from the court should be emphasized during the preparatory proceedings.

Sammanfattning

En domstol är skyldig att genom s.k. materiell processledning verka för att ett mål blir tillräckligt utrett. Kravet gäller under hela rättegången och i alla instanser. Mitt syfte med denna uppsats är att fastställa hur långtgående materiell processledning i dispositiva tvistemål bör vara och vilka omständigheter som bör spela in när omfattningen av sådan processledning i enskilda fall bestäms.

Den materiella processledningens omfattning bör bestämmas med utgångspunkt i sådan processlednings syfte, som är att utforska parternas vilja, skydda en part från rättsförlust på grund av okunnighet eller förbiseende och säkerställa koncentrationen av huvudförhandlingen. Betydelse för omfattningen har också parternas rätt att fritt förfoga över processmaterialet och kravet på domstolens opartiskhet.

Rätten ska ta stor hänsyn till omständigheter i det enskilda fallet. Principiellt, men inte praktiskt, saknar det betydelse om en part har ett juridiskt ombud. Tvisteföremålets värde ska inte spela någon egentlig roll. Däremot påverkas processledningens omfattning av om tvingande regler är tillämpliga i tvisten. I ett sådant fall ökar kraven på materiell processledning.

I fråga om begränsande av onödigt processmaterial och rena förtydliganden går rättens skyldigheter långt. När det däremot gäller berikande av processmaterial krävs stor försiktighet från domstolens sida. Bara i mera självklara situationer bör rätten verka för nytt processmaterial.

Den materiella processledningen ska ha sin tyngdpunkt under förberedelsen.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Enligt rättegångsbalken är en domstol i tvistemål skyldig att, allt efter målets beskaffenhet, verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten ska i sådana mål också genom frågor eller påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar. Denna s.k. materiella processledning gäller samtliga processhandlingar och omfattar därmed yrkanden, åberopande av rättsfakta och övriga sakförhållanden som kan ha betydelse för avgörandet samt åberopande av bevisning.¹ Materiell processledning gäller under alla stadier av processen, dvs. både under förberedelsen och under huvudförhandlingen, och omfattar rättegången i alla instanser.

Frågan om den materiella processledningens omfattning har sedan länge diskuterats i den juridiska doktrinen och bland yrkesverksamma jurister, bl.a. eftersom gällande bestämmelser är allmänt hållna och därmed ger utrymme för tolkning och tillämpning i olika riktningar.² För mig räckte det med en veckas praktik på Göteborgs tingsrätt för att inte bara inse detta utan också fånga mitt intresse för en närmare granskning av bestämmelserna om materiell processledning.

1.2 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med denna uppsats är att fastställa hur långtgående materiell processledning i dispositiva tvistemål bör vara enligt gällande rätt och vilka omständigheter som bör spela in när omfattningen av sådan processledning i enskilda fall ska bestämmas. Jag vill också undersöka om gällande lagtext kan utformas på ett mer ändamålsenligt sätt.

¹ Prop. 1986/87:89 s. 196.

² Se t.ex. Westberg, Domstols officialprövning, s. 550.

För att mitt syfte ska kunna uppfyllas krävs svar på följande frågor.

- Vilka är ändamålen med materiell processledning i dispositiva tvistemål?
- Vilka allmänna utgångspunkter finns för bestämmande av omfattningen av materiell processledning i dispositiva tvistemål?
- Vilka omständigheter i enskilda fall har betydelse vid bestämmande av omfattningen av materiell processledning i dispositiva tvistemål?
- Kan bestämmelserna om materiell processledning i dispositiva tvistemål utformas på ett mer ändamålsenligt sätt?

1.3 Avgränsningar

Materiell processledning handlar om rättens skyldigheter vad gäller ett måls utredning. Denna verksamhet ska till en början skiljas från rättens formella processledning som endast tar sikte på handläggningen eller rättegångens yttre förlopp.³ Formell processledning kommer inte att behandlas i denna uppsats. Materiell processledning förekommer även utanför allmän domstol.⁴ Jag ska dock bara intressera mig för materiell processledning enligt rättegångsbalken och de uttryckliga bestämmelserna om sådan processledning där.

Krav på materiell processledning gäller i alla typer av rättegångsmål. Med hänsyn till den begränsning i tid och omfattning som finns för denna uppsats har arbetet inskränkts till materiell processledning i dispositiva tvistemål. Denna avgränsning är också lämplig eftersom det främst är på det området som materiell processledning är omdebatterad. Det inslag i förberedelsen som tar sikte på annat än utredning av målet, i första hand förliknings- och medlingsverksamhet, har jag inte tagit med. Regler om materiell processledning förekommer också i

³ Se t.ex. Fitger m.fl., Rättegångsbalken 43:10.

⁴ Se t.ex. 8 § förvaltningsprocesslagen (1971:291) och 21 § lagen (1999:116) om skiljeförfarande.

andra länder.⁵ Men jag har på grund av den tid jag har till mitt förfo-
gande avstått från utblickar mot främmande rättsordningar.

En begränsning jag övervägde var att nöja mig med förfarandet under
förberedelsen. En sådan avgränsning är emellertid inte särskilt me-
ningsfull. Typen av problem verkar nämligen vara i stort sett desamma
under hela processen. Av samma skäl är en avgränsning till första in-
stans inte vettig.

1.4 Metod

Som redan framgått är syftet med denna uppsats att utreda vad som
kan anses vara gällande rätt och att efter en diskussion mot bakgrund
av den befintliga lagstiftningen och övriga rättskällor komma fram till
hur regler om materiell processledning bör tolkas, tillämpas och utfor-
mas. I uppsatsen används alltså en rättsdogmatisk metod.

Uppsatsen bygger på en undersökning ur två perspektiv. För det första
är det en normrelaterad undersökning av materiell processledning, dvs.
en studie som utgår från reglerna i rättegångsbalken. För det andra ska
bestämmelserna om materiell processledning kritiskt granskas och för-
och nackdelar uppmärksammas. Det krävs ingen närmare granskning
för att förstå att reglerna om materiell processledning främst finns till
för parternas bästa och för att deras process ska kunna drivas framåt
effektivt och objektivt. Mot den bakgrunden kommer jag i min diskus-
sion att i första hand ha ett partsperspektiv. Det är klart att reglerna
även ska tillgodose ett allmänt intresse av rättssäkerhet. Emellanåt
kommer därför också utgångspunkter från det allmänna bästa att an-
vändas.

⁵ Se t.ex. SOU 1982:26 s. 109 f.

För att kunna besvara de frågor jag ställt upp krävs inläsning av åtskilt material. Inledningsvis övervägde jag även att genom intervjuer hämta in erfarenheter från praktiskt verksamma jurister såsom domare och advokater. Jag avstod dock från det på goda grunder. Med hänsyn till de ramar som gäller för uppsatsen hade jag fått nöja mig med endast ett fåtal intervjuobjekt. Det material som då tillförts mig hade knappast gett en representativ bild av uppfattningen om rättsläget bland yrkesverksamma jurister.

1.5 Material och forskningsläge

Materialet för denna uppsats är uteslutande skriftligt. Det utgörs av lagtext, lagförarbeten, rättspraxis och juridisk litteratur. Det ska framhållas att det av rättsfall normalt inte kan utläsas hur överrätter har bedömt frågor om materiell processledning i underinstans. En del rättsfall finns dock där sådana frågor behandlas explicit. Eftersom underrätters avgörande inte har någon större vikt har jag nöjt mig med fall som tagits upp av Högsta domstolen. Den litteratur jag använt mig av är till övervägande del skriven av författare med stor tyngd inom processrätten. Jag anser därför att mitt material är högst tillförlitligt. Även om frågan om materiell processledning är kontroversiell verkar diskussionen begränsad till juridikens värld. Det finns alltså ingen allmän debatt att ta del av och lagstiftningen kan följaktligen knappast sägas vara politiskt laddad.

Som redan framgått har flera jurister, såväl rättsvetenskapsmän som praktiskt verksamma jurister, intresserat sig för och diskuterat materiell processledning. Diskussionen har förekommit både i mer omfattande verk⁶ och i artiklar⁷. I en hel del av dessa källor hänvisas främst

⁶ Se framför allt Ekelöf m.fl., Rättegång V, s. 44 ff., Fitger m.fl. Rättegångsbalken, s. 42:29 ff., Lindell, Partsautonomins gränser, s. 13 ff. och Civilprocessen, s. 292 ff. samt Westberg, Domstols officialprövning s. 546 ff.

⁷ Se t.ex. Ekelöf i Svensk Juristtidning 1979, s. 546 ff. och 1981, 373 ff., Hagard i Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1986, s. 410 ff. och Johansson, Wagenius och Moberg, i samma tidskrift 1987, s. 46 ff. och 51 ff.

till lagförarbetena. Någon akademisk avhandling på området har jag inte funnit.

1.6 Disposition

Uppsatsen är disponerad i två delar. Den första delen beskriver materiell processledning allmänt och bakgrunden till nuvarande bestämmelser. I den andra delen görs en mer ingående genomgång av omfattningen av materiell processledning. Den delen innehåller även min diskussion och mina slutsatser.

2 Allmänt om materiell processledning

2.1 Lagtext

Rättegångsbalkens grundläggande bestämmelser om materiell processledning vid tingsrätt finns beträffande förberedelsen i 42 kap. 8 § andra stycket och i fråga om huvudförhandlingen i 43 kap. 4 § andra stycket. Sistnämnda bestämmelse är genom hänvisning i 50 kap. 17 § och 55 kap. 15 § första stycket 1 tillämplig i hovrätt och Högsta domstolen.

Bestämmelsen gällande förberedelsestadiet har följande lydelse.

”Rätten skall, allt efter målets beskaffenhet, vid förberedelsen verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten skall genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar.”

Beträffande huvudförhandlingen gäller följande.

”Rätten skall också se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver och att inget onödigt dras in i målet. Genom frågor och påpekanden skall rätten försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs.”

2.2 Allmänt om omfattningen

En domstol är som framgått skyldig att genom materiell processledning fastställa parternas ståndpunkter och att i olika avseenden förtydliga, begränsa eller berika processmaterialet.

När det gäller tvistemål i allmänhet anses det viktigt att materiell processledning sker under stort hänsynstagande till det enskilda målets och den enskilda situationens karaktär. Den materiella processledningen ska alltså anpassas efter och fylla det behov som finns i ett aktuellt mål. Detta innebär att domaren i varje enskilt fall noga måste överväga om materiell processledning är förenlig med kravet på en effektiv pro-

cess och kravet på domstolens opartiskhet.⁸ Rätten bör vid bedömning av om ett aktivt ingripande bör ske beakta målets helhetsbild.⁹

För de dispositiva tvistemålen gör sig särskilda synpunkter gällande. För sådana mål råder i princip frihet för parterna att själva bestämma vad som ska vara föremål för processen, och det finns viktiga begränsningar beträffande domstolens möjligheter att självmant ta in material. Med hänsyn till detta ska processledningen i dispositiva tvistemål i princip begränsas till att i den mån det behövs hjälpa parterna att klargöra vad de vill yrka och åberopa. Detta innebär dock inte att domaren ska inta en passiv roll. I skyldigheten att verka för att tvistefrågorna blir klarlagda ligger att domaren aktivt ska undersöka i vad mån det föreligger oenighet mellan parterna. Den skyldigheten gäller inte bara i fråga om yrkanden och rättsfakta utan även i fråga om sakförhållanden som har betydelse för avgörandet. I detta ligger att domstolen ska ingripa för att avhjälpa otydligheter eller ofullständigheter i det som parterna anför.¹⁰

Men den materiella processledningen i dispositiva tvistemål går längre än så. I mer speciella situationer kan det bli fråga om att leda parterna till att föra in nytt material i processen. För att det ska ske måste det dock allmänt sett krävas att det ligger nära till hands att parten, om han eller hon kommit att tänka på det, hade velat åberopa det nya materialet. Här måste domstolen göra en avvägning mellan den hjälpbehövande partens intresse att få ut så mycket som möjligt av rättegången och hänsynen till motpartens intresse och domstolens objektivitet. I det fall att målet rör ett rättsområde där det gäller tvingande lagstiftning till förmån för den hjälpbehövande parten bör domstolen ha starka skäl att fråga sig om ett uteblivet åberopande av relevanta rättsfakta enligt den

⁸ Prop. 1986/87:89 s. 105 och 196.

⁹ Prop. 1986/87:89 s. 107 f.

¹⁰ Prop. 1986/87:89 s. 105 f. och s. 196.

tvingande regeln verkligen överensstämmer med partens vilja. Men även här gör sig motpartens intresse starkt gällande.¹¹

Materiell processledning behöver utövas främst under förberedelse-skedet. När målet kommit så långt som till en huvudförhandling ska materiell processledning i princip inte behöva tillgripas. Det är emeller-tid självklart att rätten bör ingripa och försöka klarlägga hur det förhål-ler sig om det är oklart huruvida en under förberedelsen åberopad grund vidhålls under huvudförhandlingen.¹² Rättegången i hovrätt och Högsta domstolen ska bara avse en överprövning av det processmateri-al som fanns i första instans.¹³ Klarlägganden om parternas ståndpunk-ter kan dock behövas även när processen förs i andra instans.

2.3 Bakgrund till nuvarande bestämmelser

En regel om materiell processledning intogs redan vid införandet av nya rättegångsbalken. Den regeln tog endast sikte på huvudförhand-lingen och hade i huvudsak samma innehåll som nuvarande bestäm-melse om materiell processledning vid huvudförhandling. Denna be-stämmelse skulle gälla även för rättegången i hovrätt och Högsta dom-stolen.¹⁴

En bestämmelse om materiell processledning i förberedelsestadiet in-fördes först år 1971. Regeln gick inte lika långt som nu gällande före-skrift och innehöll endast att rätten skulle verka för att parterna angav allt de ville åberopa i målet samt att rätten genom frågor eller erinring-ar skulle försöka avhjälpa otydlighet eller ofullständighet i parternas framställningar. Sådana skyldigheter för domstolen ansågs vid den ti-den redan finnas, men med en lagfäst plikt om materiell processledning

¹¹ Prop. 1986/87:89 s. 106 och SOU 1982:26 s. 122 f.

¹² Prop. 1986/87:89 s. 216 f.

¹³ Se t.ex. prop. 2004/05:131 s. 171 f.

¹⁴ NJA II 1943 s. 538 f., 638 och 719.

under förberedelsen ville lagstiftaren ge domaren ett stöd för sådan verksamhet. Det främsta skälet till införandet av bestämmelsen verkar emellertid ha varit att det samtidigt infördes begränsningar för möjligheterna att åberopa nytt processmaterial i hovrätt och att lagstiftaren därför ville försäkra sig om att allt av betydelse kom fram redan vid tingsrätten.¹⁵

År 1974 infördes den särskilda lagen (1974:8) om rättegången i tvistemål om mindre värden. Förfarandet enligt den lagen var utformat så att den enskilde skulle kunna föra sin talan utan juridiskt biträde. Enligt denna s.k. småmålslag skulle rätten vägleda parterna vid talans utformande samt se till att tvistefrågorna blev klarlagda och målet utrett efter vad dess beskaffenhet krävde.

I förarbetena till småmålslagen fastslogs att det är nödvändigt att rätten i mål enligt den lagen tilldelas en mer aktiv roll än i den ordinära processen. Rätten skulle vara oförhindrad att genom frågor förvissa sig om att parterna var klara över vad deras ståndpunkter ledde till och ge dem tillfälle att ändra ståndpunkterna. Domare fick gå längre än till att avhjälpa ofullständigheter eller otydligheter och kunde t.ex. efterforska om det fanns någon omständighet av avgörande betydelse som inte berörts i målet.¹⁶

Nu gällande regler om rättens materiella processledning i tvistemål infördes år 1988, då samtidigt småmålslagen upphävdes. Den då genomförda reformen gick i huvudsak ut på att rätten ska driva en mer aktiv processledning utan att övergå till rådgivande verksamhet. Det fastslogs att den materiella processledningen i dispositiva tvistemål bör vara mer aktiv än den tidigare varit och närma sig vad som hade förutsatts enligt småmålslagen.¹⁷

¹⁵ Prop. 1971:45 s. 4 och 102; jfr SOU 1982:26 s. 103.

¹⁶ Prop. 1973:87 s. 149 ff.

¹⁷ Prop. 1986/87:89 s. 107 f.

3 Närmare om omfattningen

3.1 Inledning

Reglerna om materiell processledning är som framgått allmänt hållna och det saknas mer klargörande motivuttalanden om hur långt rätten bör gå i denna processledning. Lagstiftaren har uttalat att det till stor del är upp till den enskilde domaren att bestämma vidden av den materiella processledningen.¹⁸ Rättspraxis ger inte annat än begränsad ledning.

Några förhållanden kan dock slås fast som allmängiltiga. Det gäller till en början att föreskrifterna om materiell processledning tar sikte på allt slags processmaterial. Det är även givet att processledning ska användas för att klargöra språkligt oklara, ofullständiga och oprecisa partshandlingar. Vidare är klart att den materiella processledningen har störst betydelse i ett tidigt skede av ett måls handläggning. Den ska alltså utövas med störst kraft under förberedelsen vid tingsrätten och ska normalt inte behövas när målet kommit så långt som till huvudförhandling. För omfattande processledning vid en huvudförhandling kan leda till att koncentrationen under förhandlingen sätts ur spel och att överblicken av målet försvåras, vilket kan leda till ett sämre avgörande.¹⁹

För att kunna ge synpunkter på lämpligheten av materiell processledning i andra avseenden, dvs. på mer kontroversiella områden, bör syftet med sådan processledning först fastslås. Det förutsätter en uppfattning om ändamålet med tvistemålsrättegången över huvud taget.

¹⁸ Prop. 1986/87:89 s. 103 f.

¹⁹ Prop. 1986/87:89 s. 216 f. och Lindell, Civilprocessen, s. 292 f.

3.2 Ändamålen med materiell processledning

Det finns olika uppfattningar om tvistemålsprocessens syfte, men man finner i huvudsak två ståndpunkter. Den ena går ut på att funktionen är handlingsdirigerande.²⁰ Enligt den andra ståndpunkten betonas konfliktlösningen.²¹ Handlingsdirigering och konfliktlösning kan emellertid ses som två under- eller delfunktioner av civilprocessens övergripande funktion som sagts vara att bidra till ett maximalt genomslag för ändamålen bakom de materiella reglerna.²² Detta synsätt finns också i förarbetena till bestämmelserna om materiell processledning. Där har nämligen fastslagits att rättegångens ändamål är att åstadkomma ett materiellt riktigt avgörande.²³

Syftet med materiell processledning i dispositiva tvistemål bör naturligtvis så långt möjligt sammanfalla med tvistemålsprocessens ändamål. Men syftet måste också fastställas med hänsyn till de andra ramar som ges i rättegångsbalken, bl.a. måste parternas förfoganderätt över processföremålet och bevisningen beaktas. Det handlar alltså inte bara om rättens slutliga ansvar för utredningens fullständighet utan också om parternas rätt att disponera över processmaterialet. Av vikt är även att domstolen uppfattas som objektiv och opartisk.²⁴ Andra allmänna hänsynstaganden handlar om att en tvistemålsprocess ska vara så enkel, snabb och billig som möjligt.²⁵

Till följd av denna komplexa bild finns det olika uppfattningar om syftet med materiell processledning i dispositiva tvistemål. I linje med rättegångens syfte har det hävdats att ändamålet är att utforska parternas vilja.²⁶ I anslutning till detta har andra ansett att syftet är att skydda en

²⁰ Ekelöf och Edelstam, Rättegång I, s. 13 ff.

²¹ Lindell, Partsautonomins gränser, s. 86 ff.

²² Lindblom i Festskrift till Stig Strömholm, s. 607.

²³ SOU 1982:26 s. 81.

²⁴ Prop. 1986/87:89 s. 104 f. och SOU 1982:26 s. 110 f.

²⁵ SOU 1982:26 s. 110 f.

²⁶ SOU 1982:26 s. 113 och Lindell, Partsautonomins gränser, s. 15 ff.

part från rättsförlust på grund av okunnighet eller förbiseende. Ett annat syfte har sagts vara att säkerställa processens effektivitet och koncentrationen av huvudförhandlingen.²⁷ För att huvudförhandlingen ska kunna genomföras på ett effektivt och koncentrerat sätt kan nämligen materiell processledning under förberedelsen ha avgörande betydelse. Det kan även leda till fler förlikningar. Möjligheterna till förlikning blir större om parterna redan i ett tidigt skede får en säker bild av processläget. Om målen genom materiell processledning utreds grundligt i första instans kan man också räkna med att antalet överklaganden minskar.²⁸

Det är svårt att argumentera mot någon av dessa uppfattningar. Det ligger närmast till hands att anse att alla dessa syften ska beaktas vid materiell processledning.

3.3 Utgångspunkter för den materiella processledningens omfattning

Det är inte tillräckligt att fastställa syftet med materiell processledning för att bestämma omfattningen av den. Det gäller att finna också andra utgångspunkter för bestämmande av lämplig omfattning.

En självklar sådan utgångspunkt är den i föregående avsnitt nämnda rätten för parterna att disponera över processmaterialet. I detta ligger naturligtvis att det är parterna och deras eventuella ombud som känner till omständigheterna i målet bäst. Om rätten skulle leda förhandlingarna på ett alltför aktivt sätt finns därför en risk för att sådant material som en part vill dölja kommer fram. Processen kan då även komma att belastas med irrelevant material. Handläggningen blir i ett sådant fall mindre effektiv och målet kan "hamna snett". Både parter och det all-

²⁷ Ekelöf m.fl., Rättegång V, s. 45.

²⁸ SOU 1982:26 s. 116.

männa drabbas då av onödiga merkostnader. Dispositionsprincipen kräver alltså gränser. Gränsen kan sättas så att domaren ingriper först när parterna inte själva klarar av att redogöra för omständigheterna i målet.²⁹

Nämnda faror med materiell processledning ska inte överdrivas. Det måste antas att domare, som vanligen har hög kompetens och stor erfarenhet, normalt klarar av att finna de relevanta omständigheterna i en tvist och begriper vad parterna önskar föra fram. Ståndpunkten att parterna ska disponera över processmaterialet bör alltså inte drivas för långt. Ges parterna alltför fria tyglar är risken stor att de inte klarar av att begränsa sig till vad som är relevant. Också i den situationen drabbas parterna och det allmänna av onödiga merkostnader.

Även en annan utgångspunkt för bestämmande av den materiella processledningens omfattning har uppmärksammats i lagförarbetena. Den handlar om att man inte får riskera att genom materiell processledning sätta domarens opartiskhet i fara. Denna utgångspunkt berör inte bara en faktisk opartiskhet utan lika mycket en av någon part upplevd opartiskhet. Den omständigheten att en part uppfattar att domaren genom sin processledning är partisk måste nämligen anses lika illa som att domaren verkligen är det. Vidare bör en skillnad göras mellan medveten partiskhet och omedveten partiskhet hos domaren. Det är inte troligt att medveten partiskhet skulle öka på grund av materiell processledning. Men det kan finnas en risk att domaren när denne utövar materiell processledning låser sig i sin uppfattning då han aktivt griper in i utredningen och blir omedvetet partisk. Detta skulle dock lika gärna kunna ske om domaren förblir tyst med sina tankar.³⁰ Risken att domaren uppfattas som partisk har av sådana skäl ansetts vara ett dåligt kriterium för att mäta hur omfattande den materiella processledningen

²⁹ SOU 1982:26 s. 118.

³⁰ SOU 1982:26 s. 116 f.

bör vara.³¹ Det ligger nära till hands att anta att partiskhet från domaren bara föreligger när denne begränsar sin processledning till ena parten trots att även den andra parten behöver domstolens ledning.³²

Bekymren med partiskhet har inte bara betydelse i ett partsperspektiv. Även från allmän synpunkt skulle det vara olyckligt om domare ger uttryck för att ha tagit någon parts parti. Det skulle säkerligen äventyra allmänhetens förtroende för domstolsväsendet.³³

Sammanfattningsvis bör alltså den materiella processledningens omfattning bestämmas med utgångspunkt i bestämmelsernas syfte, parternas rätt att fritt förfoga över processmaterialet och kravet på domstolens opartiskhet.

Lagtexten visar att målets beskaffenhet har stor betydelse för omfattningen av materiell processledning. Av avsnitt 2.2 framgår att en omständighet som då kan beaktas är om tillämpning av tvingande regler är aktuell. Det har också sagts att enbart det förhållandet att tvisteföremålets värde är lågt inte avgör omfattningen av den materiella processledningen.³⁴ Mer omdebatterat är om den omständigheten att en part har juridiskt biträde ska spela roll när den materiella processledningens omfattning bestäms.³⁵

3.4 Betydelse av juridiskt biträde

Det ligger nära till hands att anta att den materiella processledningens syfte att utforska parternas vilja gäller oavsett om parterna företräds av

³¹ Lindell, Partsautonomins gränser, s. 22.

³² Jfr Ekelöf m.fl., Rättegång V, s. 52.

³³ SOU 1982:26 s. 117.

³⁴ SOU 1982:26 s. 109.

³⁵ Westberg, Domstols officialprövning, s. 606.

rättsbildade ombud eller inte.³⁶ Frågan är närmast om det förhållandet att ett juridiskt biträde finns ska minska rättens aktivitet.

Det finns främst två synsätt. Det första innebär att förekomsten av juridiskt biträde fränkänns rättslig betydelse men tillerkänns faktisk betydelse. Enligt det andra synsättet bör rätten vara mer återhållsam i sin materiella processledning om en part biträds av ett rättsbildat ombud. Ett tredje synsätt är att rätten helt bör avstå från sådan processledning då en part företräds av en jurist.³⁷ Detta synsätt avviker emellertid från syftet att utforska parternas vilja.

Lagstiftaren verkar ha det förstnämnda synsättet. Det saknas nämligen uttryckligt stöd i rättegångsbalken för att förekomsten av ett juridiskt biträde ska påverka den materiella processledningens omfattning. I lagmotiven sägs dock att det faktum att parter företräds av rättsbildade ombud automatiskt reglerar behovet av processledning och att även ombuds skicklighet inverkar på det behovet. Det framhålls emellertid att processledningens omfattning inte formellt bör göras beroende av om parterna företräds av rättsbildade ombud eller inte. Här måste även parternas möjlighet att få rättshjälp och ersättning för ombudskostnader vägas in. I sammanhanget gjordes en koppling till småmålslagen och det framhölls att en domstol i mål om mindre värden i viss mån fick kompensera ett ombuds insatser. Domstolarna skulle dock i sådana mål inte generellt gå så långt att de aktivt efterforskade alternativa yrkanden eller nya grunder. Någon materiell rådgivning borde aldrig komma i fråga.³⁸

Ett annat synsätt framskymtar på annat håll i förarbetena. Det påpekas att innebörden av rekvisitet "målets beskaffenhet" i 42 kap. 8 § andra stycket rättegångsbalken är att hänsyn ska tas till om parterna proces-

³⁶ SOU 1982:26 s. 121.

³⁷ Westberg, Domstols officialprövning, s. 607.

³⁸ Prop. 1986/87:89 s. 106 f. och SOU 1982:26 s. 121.

sar ensamma eller med juridiskt utbildade ombud. Detta borde betyda att frågan om en part har eller saknar ombud är ett rättsligt faktum av betydelse för omfattningen av rättens materiella processledning. Det har sagts att motivuttalandet ger intryck av att förekomsten av ett juridiskt ombud är ett skäl mot användande av materiell processledning oavsett om det finns ett behov av sådan processledning.³⁹ En sådan slutsats är nog alltför långtgående inte minst mot bakgrund av en del avgöranden i högsta instans.

I rättspraxis har till en början avsaknad av ombud fått betydelse för frågan om materiell processledning ska utövas. Högsta domstolen har nämligen i rättsfallet NJA 1985 s. 738 poängterat att avsaknaden av ombud är ett skäl för att utöva materiell processledning vad gäller åberopande av rättsfaktum. När det gäller rena klarlägganden bör det i enlighet med vad som sagts i avsnitt 3.1 inte spela roll om parten uppträder ensam eller med ombud. I rättsfallet NJA 1976 s. 504 har Högsta domstolen också betonat att rätten bör klarlägga innebörden av svarandes medgivande oavsett om denne biträds av ett ombud. I fallet, som gällde skadeståndsskyldighet i anledning av brott, framstod det nämligen som i hög grad tvivelaktigt om ett lämnat medgivande verkligen gällde även om åtalet, så som skedde, ogillades.

Ett argument mot materiell processledning i mål där en part företräds av ombud är att det på sikt kan leda till allt sämre ombudsinsatser i tvistemål. Det har framhållits i debatten att för stor aktivitet från rättens sida riskerar att medföra att advokat kåren blir bortskämd och inte förbereder sig så väl inför rättegången då domaren ändå kommer att reda ut tvistefrågorna. Effekten av detta sägs vara en sämre kvalitet på utredningen vilket helt går emot processledningens syfte att få ett bättre och mer fullständigt processmaterial.⁴⁰ En annan nackdel med att

³⁹ Westberg, Domstols officialprövning, s. 608 f.

⁴⁰ SOU 1982:26 s. 118 och Westberg, Domstols officialprövning, s. 612 f.

ombudens arbete förskjuts till domstolen är processekonomisk.⁴¹ Det har emellertid inte redovisats något belägg för att sådana faror förverkligats. Det kan också sägas att en aktiv processledning lika gärna kan leda till att ombuden förbereder sig mer för att göra ett gott intryck på sina klienter.⁴² Här kan också påpekas att advokater är underkastade etiska regler som gör att de knappast kan nöja sig med rättens aktivitet.

Mot materiell processledning när rättsbildade ombud företräder en part kan också anföras att sådan processledning då ofta innebär onödigt slöseri med resurser eller onödigt dubbelarbete eftersom ombud normalt redan ska ha rensat målet på onödiga fakta. Detta argument har knappast annat än undantagsvis någon tyngd eftersom en domare i de allra flesta fall sannolikt ser om det finns ett behov av ytterligare rensning av målet.⁴³

Argument för materiell processledning i mål där juridiskt ombud medverkar är att en part inte ska behöva stå risken att rätten underlåter att påpeka något som ombudet borde ha tagit upp enbart på den grund att parten företräds av ett ombud. Visserligen är behovet av processledning större när juridiskt ombud saknas men även rättslärdade ombud kan göra misstag och behöva vägledning. Det är från allmänna utgångspunkter inte önskvärt att en part drabbas av nackdelar och rättsförluster av det skälet att domaren inte påpekar förbiseenden, och det gäller oavsett om parten företräds av ombud eller inte.⁴⁴

Det kan diskuteras om partens skäl till att uppträda utan juridiskt ombud bör spela roll för den materiella processledningens omfattning. Domstolen skulle då, som under småmålslagens tid, vara mer aktiv när parten av ekonomiska skäl avstod från ombud, men vara mindre aktiv när parten inte har godtagbara skäl för att föra en komplicerad process

⁴¹ Westberg, Domstols officialprövning, s. 613.

⁴² SOU 1982:26 s. 118 f.

⁴³ Westberg, Domstols officialprövning, s. 613 f.

⁴⁴ SOU 1982:26 s. 121 och Westberg, Domstols officialprövning, s. 612.

utan juridiskt biträde. Visst stöd för en sådan uppfattning hittar man i lagförarbetenas uttalanden om hänsynstaganden till möjligheter att få kostnadstäckning, t.ex. genom rättshjälp. Mot en sådan uppdelning talar dock framför allt syftena med materiell processföring såsom de redovisats i avsnitt 3.2, dvs. önskemålen om att utforska partens vilja och skydda denne från rättsförlust och att koncentrera huvudförhandlingen. Dessa syften talar också emot att skilja på fall när part uppträder med juridiskt ombud från fall när denne processar ensam.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det för den materiella processledningens omfattning i princip bör sakna betydelse om en part företräds av ett rättsbildat ombud eller inte men att det spelar roll i praktiken. För att kunna tillgodose ändamålen bakom bestämmelserna om materiell processledning krävs nämligen generellt att domaren är mer aktiv gentemot en part som saknar juridiskt biträde.

3.5 Begränsande av processmaterialet

Processledning kan leda till att processmaterialet utökas men också till att det begränsas. Diskussionen om materiell processledning handlar i första hand om berikande. Frågan om begränsande av materialet är bara antydd i lagförarbetena. Där har ifrågasatts om rätten i uppenbara fall bör påpeka för en part att en åberopad grund är ohållbar, men frågan verkar då ha gällt om rätten ska medverka till att en annan grund åberopas.⁴⁵ Materiell processledning som syftar till att processmaterial rensas ut utan att ersättas av annat verkar vara okontroversiell. Det är lätt att förstå om materialet är irrelevant.

När domare använder materiell processledning för att krympa processmaterialet gynnar det normalt båda parter. När irrelevant material tas bort koncentreras processen till de omständigheter och bevis som

⁴⁵ Prop. 1986/87:89 s. 107.

har betydelse för utgången i målet. Parter behöver då inte lägga energi och kostnader på att bemöta oväsentligheter. Även det allmänna får lägre kostnader. Med effektiva processer kan man nog också räkna med ökat förtroende bland allmänheten för domstolarnas tvistelösning.

Men materiell processledning som syftar till begränsning är inte helt riskfri. I sin iver att krympa processen kan en domare komma att förmå en part att avstå från relevanta omständigheter eller bevisning. På ett förberedande stadium kan det ibland vara svårt att avgöra om en omständighet eller ett bevis är bärkraftigt eller inte. Sådana faror ska nog ändå inte överdrivas. Som redan påpekats har domare i allmänhet kompetens och erfarenhet att avgöra frågor om materiell processledning. En domare bör i de allra flesta fall kunna se vad som är relevant. Om en part företräds av juridiskt ombud är risken för rättsförlust på grund av för långt driven processledning ännu mindre. Ett ombud skulle knappast gå med på att avstå från material som denne bedömer som relevant.

3.6 Förtydligande av processmaterialet

Som framgår redan av lagtexten men också av lagmotiven handlar den materiella processledningen bl.a. om rättens uppgift att klarlägga och förtydliga parternas ståndpunkter och processhandlingar. Detta ligger i linje med tanken att huvudsyftet med förberedelsen är att utreda vad tvisten handlar om och möjliggöra en koncentrerad huvudförhandling. Rättens frågor under förberedelsen kan motverka att en part åberopar nya omständigheter eller ny bevisning i ett sent skede med åtföljande tidsförskjutningar.⁴⁶

⁴⁶ SOU 1982:26 s. 116.

Det finns flera rättsfall som visar att rättens skyldighet att klarlägga parternas ståndpunkter är långtgående och gäller i fråga om olika slags processhandlingar och i olika instanser.

Rättsfallet NJA 1994 s. 7 handlar om processledning vid framställande av yrkande. Enligt fallet måste en part som framställt ett oprecist kostnadsyrkande ges tillfälle att precisera yrkandet innan målet avgörs.

Frågan om materiell processledning bör förekomma vid återopande av sakomständighet behandlades i rättsfallet NJA 1987 s. 766. I målet, som gällde köp, hade käranden under handläggningen i underrätterna förväxlat fakturadatum med inköpsdatum vilket medfört att avgörandena blivit felaktiga. Högsta domstolen kom fram till att situationen hade kunnat undvikas om tingsrätten hade utövat materiell processledning och avhjälpt otydligheter och ofullständigheter i fråga om återopade sakomständigheter.

Klargöranden kan vara motiverade även i andra instans. Rättsfallet NJA 2004 s. 213 gällde frågan om en målsägande i hovrätten framställt en ny alternativ grund för sin talan om skadestånd och hur hovrätten förhållit sig till det. Enligt Högsta domstolen kan nya eller ändrade yrkanden, grunder eller omständigheter av betydelse som förs fram under pläderingen föranleda att rätten måste använda processledning för att klargöra parternas talan. Högsta domstolen ansåg att hovrätten hade brustit i detta avseende när den inte klargjorde den alternativa grunden. Situationen var liknande i det tidigare nämnda rättsfallet NJA 1985 s. 738, där Högsta domstolen fann att en tingsrätt borde ha undersökt om den andrahandsinvändning som svaranden framfört under den skriftliga förberedelsen vidhölls när målet skulle avgöras.

I linje med dessa rättsfall har det sagts att domstolen i sin materiella processledning måste gå så långt att den får klarhet i åberopade rättsfaktas betydelse för den påstådda rättsföljden.⁴⁷

3.7 Berikande av processmaterialet

Som redovisats i avsnitt 2.2 kan enligt förarbetena materiell processledning i mer speciella situationer leda parterna till att föra in nytt material i processen.

Det framhålls i motiven att det, om en parts åberopanden är ofullständiga, är viktigt att materiell processledning utövas. Om rätten inte fyller ut det ofullständiga materialet kan följden bli att motpartens yrkanden bifalls av mer formella skäl även om rätten misstänker att den part som har gjort det ofullständiga åberopandet materiellt sett har rätt. Det är naturligtvis viktigt att rättegången inte enbart blir en formsak med en på förhand given utgång. Det framhålls dock också vikten av att ett ingripande från rätten enbart ska ske när det ligger nära till hands att misstänka att parten begått ett misstag och verkligen vill komplettera sitt åberopande.⁴⁸ Det måste emellertid ofta vara mycket svårt för domstolen att veta när det är fråga om ett misstag och när det inte är det.

I lagförarbetena har också tagits upp frågan om rätten i uppenbara fall bör påpeka för en part att en åberopad grund är ohållbar eller att åberopad bevisning är otillräcklig. Det har då framhållits att gränsen mellan en önskan att undvika onödiga processer och kravet på domarens objektivitet är mycket diffus. Den närmare omfattningen av sådana påpekanden får enligt lagmotiven lösas i det praktiska rättslivet.⁴⁹

⁴⁷ Brolin m.fl., Tvistemålsprocessen I, s. 97.

⁴⁸ SOU 1982:26 s. 124.

⁴⁹ Prop. 1986/87:89 s. 107.

Ett argument för sådana påpekanden är inte bara att det annars finns en risk för materiellt oriktiga avgöranden. Utebliven processledning kan också leda till att en part först i andra instans åberopar relevant material. För att parten ska få åberopa en ny omedelbart relevant omständighet eller ny bevisning krävs det visserligen enligt 50 kap. 25 § tredje stycket rättegångsbalken att denne har giltig ursäkt för det. Tillåter hovrätten det nya materialet blir detta material behandlat endast i en instans. Men en giltig ursäkt kan också få till följd att tingsrättens dom undanröjs och målet återförvisas till tingsrätten med ökade kostnader för parterna och det allmänna. Brister i materiell processledning vid tingsrätten kan även medföra att en part i hovrätten åberopar nya omständigheter som inte kräver tillåtelse för att läggas fram, dvs. medelbart relevanta omständigheter. Som framgått av avsnitt 2.3 var lagstiftarens tanke att sådana situationer skulle undvikas genom införande av bestämmelsen om materiell processledning i förberedelsestadiet.

Några säkra slutsatser om rättens möjligheter att berika processmaterialet går inte att finna i Högsta domstolens praxis. En del avgöranden är dock av intresse. Det ska emellertid påpekas att dessa rättsfall också handlar om rättens skyldighet att verka för förtydliganden.

I rättsfallet NJA 1976 s. 289 prövades frågan om i vilken mån rätten ska vara aktiv för att undersöka om en part vill framställa helt andra yrkanden än denne tidigare uttryckligen framställt. Rättens agerande bör enligt Högsta domstolen bero på om det ligger nära till hands att anta att parten vill framställa nya eller förändrade yrkanden.⁵⁰ Högsta domstolen menade att en domstol inte kan begränsa prövningen av en fastställd talan angående skadeståndsskyldighet till frågan om det över huvud taget föreligger en sådan skyldighet om motparten gjort invändning om medvållande. Rätten måste då även klargöra om talan innefattar att skadeståndsskyldigheten ska fastställas under hänsynstagande till den

⁵⁰ Detta uttalande upprepades i prop. 1986/87:89 s. 106, se ovan.

grad av jämkning som kan vara påkallad av en sådan invändning. En slutsats av rättsfallet har sagts vara att rätten ska undersöka om en part vill framställa ett nytt eller förändrat yrkande om det närmast framstår som ett misstag att yrkandet inte framställts.⁵¹

Ett sådant synsätt gäller nog också i fråga om rättsfakta. Det har nämligen sagts att om uppfattningen är att den materiella processledningens syfte är att utforska parternas vilja borde det vara klart att rätten ska ingripa för att förtydliga läget om en part nämner en omständighet utan att uttryckligen åberopa den.⁵²

Även de i föregående avsnitt nämnda rättsfallen NJA 2004 s. 213 och NJA 1985 s. 738 ger stöd för att rätten vid oklarheter, både i första och i andra instans, kan verka för att nytt processmaterial läggs fram.

Av rättsfallet NJA 1997 s. 825 framgår att rätten genom materiell processledning bör ge parterna tillfälle att framföra sina synpunkter även beträffande sådana omständigheter som ska beaktas ex officio. I linje med detta rättsfall ligger ett motivuttalande att rätten med parterna bör ta upp tillämpligt lagrum. Det framhålls dock att ett påpekande om relevant rättsregel ska ske med försiktighet för att hindra att en part åberopar nya grunder och bevisning.⁵³

Särskilda synpunkter gör sig gällande beträffande berikande av bevisning. Materiell processledning kan bli aktuell för att precisera bevistemat. Att det sker kan vara av avsevärd betydelse för rättegångens effektivitet. Därmed är det centralt att rätten påpekar för en part om denne har utformat ett bevistema som inte omfattar allt som parten kan tänkas vilja uppnå med bevisningen.⁵⁴ Rätten måste också i princip få säga till en part att denne måste åberopa bevisning för ett påstående för att

⁵¹ SOU 1982:26 s. 122.

⁵² SOU 1982:26 s. 124.

⁵³ SOU 1982:26 s. 126.

⁵⁴ SOU 1982:26 s. 126.

det ska godtas av domstolen. Förarbetena är däremot mer tveksamma till om rätten ska ha möjlighet att i uppenbara fall påpeka för en part att åberopad bevisning inte är tillräcklig.⁵⁵

Hur materiell processledning ska tillämpas på frågan om bevisbördans fördelning är tveksamt. Å ena sidan kan det bidra till rättegångens effektivitet. Inte minst om sådana upplysningar leder till att parter når förlikning. Å andra sidan kan uttalanden av rätten i sådana frågor närma sig materiell rådgivning, vilket ju enligt lagförarbetena inte bör förekomma från rättens sida. Enligt motiven bör dock rätten, när bevisbördans placering är uppenbar men en part trots det missar det, få klargöra läget för den parten. I en sådan situation hade ju rättegången utan domarens ingripande enbart blivit en ren formalitet med, för avgörandet, meningslösa förhandlingar. Men ju svårare frågan är desto försiktigare bör rätten vara i sin materiella processledning.⁵⁶

Sammanfattningsvis kan konstateras att rätten bör vara mycket försiktig innan den verkar för ett berikande av ena partens processmaterial. Rätten bör då vara övertygad om att parten verkligen önskar, utan att ha uttryckt, ett visst berikande. Domstolens utredningsskyldighet bör aldrig övergå till en direkt styrning av målet.

3.8 Bestämmelsernas utformning

Av uppsatsen hittills framgår att rättsläget vad gäller omfattningen av materiell processledning i dispositiva tvistemål inte kan fastställas helt. Ett steg i ett försök att göra det skulle kunna vara att precisera eller fylla ut lagtexten. Lagstiftaren har emellertid hittills varit avvisande till det.

⁵⁵ Prop. 1986/87:89 s. 107.

⁵⁶ SOU 1982:26 s. 127.

Det förhållandet att omfattningen av materiell processledning i stor utsträckning beror på det enskilda målets karaktär har lagstiftaren ansett tala emot mer ingående riktlinjer. Sådana riktlinjer skulle nämligen kunna leda till uppfattningen att materiell processledning alltid bör förekomma i ett visst hänseende men aldrig i ett annat, även om det lämpliga hade varit att låta domaren välja fritt i båda situationerna. Alltför detaljerade uttalanden riskerar att verka förstelnande på förfarandet i en processordning som ska medge stort hänsynstagande till förhållandena i det enskilda målet.⁵⁷

Frågan är om dessa argument har tillräcklig tyngd för att avstå från att genom lagstiftning fylla ut de allmänt hållna reglerna om materiell processledning. En given utgångspunkt borde nämligen vara en önskan att alla domare så långt som möjligt följer en enhetlig linje. Mer innehållsrika regler för processledningen borde vidare motverka att aktiva domare anses partiska.⁵⁸ Om en domare är skyldig att utöva processledning inom en ram som lagstiftaren satt upp skulle parter få en i möjligaste mån likartad behandling i en viss situation.⁵⁹ En precisering av lagtexten kan också ge domaren ett önskvärt stöd för lämplig materiell processledning.⁶⁰

En tanke skulle kunna vara att det i bestämmelserna genom exemplifieringar anges sådana omständigheter som rätten särskilt ska ta hänsyn till vid utövande av materiell processledning. Det kan vara sådant som förekomsten av juridiskt ombud eller tvingande rättsregler på området för tvisten.

Men även sådana exemplifieringar skulle ge tillämpningsproblem. Ges i en uttrycklig bestämmelse förekomsten av juridiskt ombud betydelse

⁵⁷ Prop. 1986/87:89 s. 105.

⁵⁸ SOU 1982:26 s. 117.

⁵⁹ SOU 1982:26 s. 120.

⁶⁰ Jfr lagmotiven vid införandet av regeln om materiell processledning vid förberedelsen; se avsnitt 2.3.

för den materiella processledningens omfattning öppnar sig flera frågor. Ska processledningen då vara mindre långtgående i rättegångar där ombudet är advokat, har en juris kandidatexamen eller har särskilda kvalifikationer? En annan fråga blir hur processledningen bör gå till om endast en av parterna har juridiskt ombud.⁶¹ Risken för uppfattad partiskhet eller omedveten partiskhet kan tänkas öka om den materiella processledningen skulle gå längre mot den part som uppträder utan ombud.⁶² Tillämpningsproblemen skulle dock knappast bli lika stora om det i lagtexten uttryckligen angavs tvingande rättsregler på området som ett relevant faktum.

Mot en sådan exemplifiering kan också tala systematiken i rättegångsbalken. Många av bestämmelserna för rättegången är nämligen allmänt hållna och fylls ut i rättstillämpningen. Det gäller t.ex. bestämmelsen om förlikning i 42 kap. 17 §.

En annan reform skulle kunna vara att sammanföra bestämmelserna om materiell processledning vid förberedelse och vid huvudförhandling. En sådan reform framstår dock inte som lämplig. Genom en särskild och mer långtgående regel just för förberedelsen tydliggörs att materiell processledning i första hand hör hemma där och att den inte fyller riktigt samma funktion när målet ska avgöras slutligt.

⁶¹ SOU 1982:26 s. 121.

⁶² Westberg, Domstols officialprövning, s. 614.

4 Slutsatser

Den materiella processledningens syfte är att utforska parternas vilja, att skydda en part från rättsförlust på grund av okunnighet eller förbi-seende och att säkerställa koncentrationen av huvudförhandlingen. Omfattningen av materiell processledning i dispositiva tvistemål bör bestämmas med utgångspunkt i detta syfte. Av betydelse är också de allmänna utgångspunkterna om parternas rätt att fritt förfoga över processmaterialet och kravet på domstolens opartiskhet.

Stor hänsyn ska tas till omständigheter i det enskilda fallet, men vilka slags omständigheter det handlar om är svårare att fastställa. Principiellt, men inte praktiskt, saknar det betydelse om en part uppträder utan juridiskt biträde. Inte heller tvisteföremålets värde ska spela någon egentlig roll. Relevant är dock om tvisten gäller ett rättsområde med tvingande regler. Då ökar kraven på materiell processledning.

Det är knappast någon tvekan om att rättens skyldighet går långt när det gäller begränsande av onödigt processmaterial och rena förtydliganden. Sådana åtgärder är helt förenliga med motiven bakom materiell processledning. När det däremot gäller berikande av processmaterial krävs stor försiktighet från domstolens sida. Bara i mera självklara situationer bör den verka för nytt processmaterial.

Även om reglernas utformning ger en del tillämpningsproblem är det långt ifrån givet att en precisering av dagens bestämmelser mer än marginellt skulle klarlägga rättsläget. Svårigheterna att utforma lämpliga sådana regler verkar nämligen vara stora.

Min undersökning visar alltså att rättsläget beträffande omfattningen av materiell processledning i dispositiva tvistemål inte är helt klart. För att få en mer säker uppfattning om åtminstone underrättspraxis skulle

ett lämpligt arbete på området vara att granska hur den materiella processledningen bedrivs i tingsrätter. Det skulle kunna ske genom en vittgående enkätundersökning bland i första hand tingsrättsdomare och tvistemålsadvokater.

Käll- och litteraturförteckning

Lagförarbeten

NJA II 1943

Kungl. Maj:ts proposition 1971:45 Fullföljd av talan till högsta domstolen, m.m.

Kungl. Maj:ts proposition 1973:87 Rättegången i tvistemål om mindre värden

Regeringens proposition 1986/87:89 Ett reformerat tingsrättsförfarande

Regeringens proposition 2004/05:131 En modernare rättegång

SOU 1982:26 Översyn av rättegångsbalken I, Processen i tingsrätt, Del B

Litteratur

Brolin, Thore, Rehnström, Åke och Widebeck, Magnus, *Tvistemålsprocessen I – En handledning för förberedelsen*, 4 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2008

Ekelöf, Per Olof och Edelstam, Henrik, *Rättegång I*, 8 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2002

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik och Pauli, Mikael, *Rättegång V*, 8 uppl., Norstedts Juridik AB, 2011

Fitger, Peter, Sörbom, Monika, Eriksson, Tobias, Hall, Per, Palmkvist, Ragnar och Renfors, Cecilia, *Rättegångsbalken*, Norstedts Juridik AB

Lindblom, Per Henrik, "Processens funktioner – en resa i gränlandet", I: *Festskrift till Stig Strömholm*, Iustus förlag, Uppsala, 1997

Lindell, Bengt, *Civilprocessen*, 3 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2012

Lindell, Bengt, *Partsautonomins gränser*, Iustus förlag, Uppsala, 1988

Westberg, Peter, *Domstols officialprövning*, Juristförlaget i Lund, Lund, 1988

Tidskrifter

Ekelöf, Per Olof, "Materiell processledning och medling – två debattämnen på Domstolsverkets seminarier i processrätt för domare", I: *Svensk Juristtidning* 1979, s. 546-567

Ekelöf, Per Olof, "Materiell processledning och medling – än en gång", I: *Svensk Juristtidning* 1981, s. 373-381

Hagard, Bertil, "Materiell processledning – i verkligheten", I: *Advokaten – Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund* 1986, s. 410-411

Johnsson, Matts, "Materiell processledning", I: *Advokaten – Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund* 1987, s. 46

Wagenius, Christer, "Materiell processledning", I: *Advokaten – Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund* 1987, s. 47-50

Moberg, Rolf, "Materiell processledning – processledning genom gissning", I: *Advokaten – Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund* 1987, s. 51-53

Rättsfall

NJA 1976 s. 289

NJA 1976 s. 504

NJA 1985 s. 738

NJA 1987 s. 766

NJA 1994 s. 7

NJA 1997 s. 825

NJA 2004 s. 213